

ELX I L'EPIDÈMIA DE FEBRE GROGA DE 1811: PRESENTACIÓ I TRANSCRIPCIÓ D'UN DIETARI ANÒNIM

Joan CASTAÑO GARCIA
Museu de la Festa (Elx)

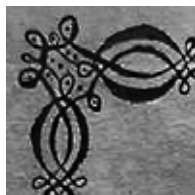
Resum: Entre l'agost i el novembre de 1811 Elx patí una gravíssima epidèmia de febre groga que en va reduir la població, d'uns vint mil habitants, en un 40%. Els esforços de les autoritats sanitàries davant d'una malaltia desconeguda en els primers anys del segle XIX foren insuficients i, de fet, també moriren tots els metges il·licitans i la majoria dels que vingueren com a reforç d'altres ciutats. L'habilitació urgent de l'actual Cementeri Vell per a soterrar els nombrosos difunts fou una de les principals conseqüències urbanístiques del contagi; alhora, l'obligat aïllament de la població tingué efectes de fam i pobresa, especialment en les capes més baixes de la societat. A banda de l'escassa documentació oficial, s'ha conservat un dietari de l'epidèmia que ofereix impressions personals de primera mà. Presentem ara una edició d'aquest dietari a partir de les dues còpies custodiades a l'Arxiu Històric Municipal i d'una tercera en mans particulars.

Mots clau: epidèmia, febre groga, Elx, 1811, dietari

Title: Elx and the yellow fever epidemic of 1811: presentation and transcription of an anonymous engagement book.

Abstract: Between August and November 1811, Elx suffered a very serious yellow fever epidemic which reduced its population, of about twenty thousand inhabitants, by 40%. The efforts of health authorities to deal with an unknown disease in the early nineteenth century were inadequate and, in fact, all doctors in Elx died, along with most of those who came as reinforcement from other cities. The urgent preparation of the current Old Cemetery to bury the many deceased was one of the main urban consequences of the contagion, while the forced quarantine of the population had effects in terms of hunger and poverty, especially in the lower social classes. Despite the lack of official documentation, a journal of the epidemic has survived that provides personal first-hand impressions. We now present an edition of this journal collated from the two copies held in the Municipal Historical Archive and from a third copy in private hands.

Keywords: Epidemic, yellow fever, Elx, 1811, journal.

¹ Per a entendre el context social, econòmic i polític de l'Elx de l'època de l'epidèmia, veg. Joaquim SERRANO I JAÉN, «L'avanç de la modernitat observada des d'Elx. Els canvis de la societat local en temps de l'absolutisme monàrquic (1521-1837)» i Jesús ANDREU SÁNCHEZ, «El final de l'Antic Règim», en Miguel ORS (coord.), *Elx, una mirada històrica*, Ajuntament d'Elx, Elx, 2006, p. 195-227 i 229-255, respectivament.

² Vicente GOZÁLVEZ PÉREZ, *La ciudad de Elche*, Universitat de València, València, 1976, p. 209-210.

³ Un detallat estudi d'aquesta epidèmia ha estat realitzat per Mercedes PASCUAL ARTIAGA, *Fam, malaltia i mort: Alacant i la febre groga de l'any 1804* (La Xara, Simat de la Vall d'igna, 2000), on, a més de presentar el discurs mèdic i polític durant el contagi, també aporta una aproximació a les reaccions de la població davant de la malaltia que pot aclarir, per la proximitat geogràfica i cronològica, l'ambient viscut a Elx.

⁴ Veg. M. Dolores GASPÀR GARCÍA, «La epidemia de fiebre amarilla que asoló Barcelona en 1821, a través del contenido del manuscrito 156 de la Biblioteca Universitaria de Barcelona», *Gimbernat*, 18 (1992), p. 65-72. Queda constància de l'aplicació en aquesta epidèmia de l'anomenat mètode curatiu del Dr. Tadeo Lafuente, consistent en l'ús de la quina com a antipirètic, tot i que sense massa èxit. Sobre les mesures sanitàries preventives en cas d'epidèmia, resulta d'interès l'aportació de José Manuel LÓPEZ GÓMEZ, «Noticias y medidas adoptadas en Extremadura frente a la epidemia de peste de Mallorca de 1820 y a la de fiebre amarilla de Barcelona de 1821», *Gimbernat*, 10 (1988), p. 205-216. Vull agrair aquestes i altres referències bibliogràfiques a l'amabilitat del professor Josep L. Barona, del Departament d'Història de la Ciència i Documentació de la Universitat de València, així com a l'amic Vicent F. Soler, catedràtic de Física i Química de l'IES Sixto Marco d'Elx.

⁵ Veg. G. SEGUÍ MARCO, «La epidemia de fiebre amarilla de 1870 en Alicante», *Anales de la Universidad de Alicante. Historia contemporánea*, 2 (1983), p. 109-134.

Fa ara justament dos cents anys que Elx, en plena guerra del francès i poc abans que foren abolits els senyorius, patí una gravíssima epidèmia de febre groga que va reduir la seua població –uns vint mil habitants– en un 40%.¹ Més de vuit mil són les defuncions admeses pels estudiosos que es basen, fonamentalment, en el dietari que presentem i transcrivim, tot i que aquest manuscrit, com veurem, apuja la xifra fins a onze mil víctimes mortals. La malaltia, introduïda a la ciutat per uns soldats contagiats de Cartagena, ciutat que la patia des de 1810, es va desenvolupar entre l'agost i el novembre de 1811, encara que el període més virulent fou el comprés entre el 19 de setembre i el 18 d'octubre, amb més de 100 morts diaris i amb un màxim el 29 del setembre, dia en què es comptabilitzaren 420 defuncions. Cal indicar que des d'Elx l'epidèmia va irradiar al Baix Segura, on va causar noves víctimes entre el setembre i el desembre del mateix any.²

La febre groga és una malaltia vírica aguda i febril transmesa pel mosquit *Aedes aegypti* i molt contagiosa. Es manifesta bruscament, després d'un període d'incubació de tres a sis dies, amb un accés hipertèrmic, dolors localitzats al cap, a l'epigastri i a la columna vertebral, fotofòbia, insomni, agitació, icterícia (per això el qualificatiu de *gropa* o, també, de *tifus icteroides*) i trastorns digestius en forma de diarrees i vòmits de sang, cosa que fa que també siga coneguda com a «vòmit negre». Tot i que és originària de l'Àfrica occidental, es va estendre per Amèrica central i del sud. Des de començaments del segle XVIII va castigar Cadis a causa del seu comerç portuari amb Amèrica i, a partir del XIX, es va estendre per Andalusia i el sud del País Valencià. El 1804 Alacant va patir un contagi d'aquesta malaltia, amb uns nou mil cinc-cents afectats i unes dues mil cinc-cents defuncions.³ El 1821, de nou a la tardor com era habitual, hi hagué una important epidèmia a Barcelona, que també afectà Tortosa i Palma de Mallorca, amb unes nou mil baixes.⁴ El 1870 encara hi hagué brots epidèmics a Alacant,⁵ València, Barcelona i Palma de Mallorca.

Cal indicar que la febre groga era una malaltia encara desconeguda en els primers anys del segle XIX, amb símptomes que els primers dies podien confondre's fàcilment amb els de malalties endèmiques de la

zona, com ara el paludisme, i sense remeis efectius ni mèdics ni populars. El desconeixement dels mecanismes de contagi, que a l'època es relacionaven amb els «miasmes» pútrids, feia que la medicina es dedicara fonamentalment a descriure la malaltia i els seus efectes per a poder traure conclusions que ajudaren a pal·liar-ne els símptomes.⁶ Els dubtes que veurem a Elx a l'inici de l'epidèmia també es produïen en altres poblacions, com ara Jumella, que la va patir en el mateix 1811:

A mediados de agosto [de 1811] el pueblo se consternó al oír la noticia de que la capital estaba sospechosa de contagio de la fiebre amarilla: que los médicos estaban discordes: el gobierno indeciso, y el pueblo dividido en opiniones que seguía según los intereses que cada uno se proponía. Con este motivo unos exageraban, otros disminuían; los medrosos emigraron, y los incrédulos se hicieron temerarios: aquí llegaron algunos a quienes se recibieron sin reparo, pero muy luego se tomaron medidas precautorias, viendo que las sospechas daban indicios de realidad.⁷

Pensem que molts dels metges de totes aquestes poblacions no havien vist mai casos de febre groga, malaltia contra la qual encara no hi ha ara mateix un tractament eficaç, cosa que justifica la importància de la vacunació preventiva desenvolupada a partir dels anys trenta del segle xx. El greu quadre clínic descrit per als malalts de febre groga coincideix amb les observacions recollides en un noticiari manuscrit de 1845 titulat *Colección de noticias antiguas y modernas pertenecientes a la villa de Elche*, conservat actualment a l'Arxiu Municipal d'Elx, referides a la primera defunció registrada a l'hospital il·licità:

Epidemia ocurrida en esta villa en el año 1811: Un soldado del batallón de voluntarios de Gerona procedente de Cartagena, salió de aquel departamento el 30 de julio; entró en ésta el 3 de agosto y fue alojado en la casa de la viuda de Jayme Vicente en la calle de los Remedios; en el mismo momento de su llegada ya empezó a enfermar diciendo que el día anterior se había hallado quebrantado en Orihuela: el 6 fue conducido al hospital en donde se le advirtió gran inquietud y ansiedad precordial, calentura que en aquel momento se calificó de pútrida con el síntoma de arrojar sangre por las narices; el 8 por la tarde dio parte la hospitalera que la sangre que el enfermo arrojaba era en gran copia; en el 9 empezó a hechar por la boca cantidades exesivas de vómito negro: a consecuencia, el 13 a la madrugada habiendo precedido una grande inquietud y suma postración de fuerzas, falleció envuelto en sangre y vómito negro.⁸

Aquesta epidèmia, la «más terrible que registran nuestros anales» en paraules de l'erudit historiador Pere Ibarra, va marcar la població il·licitana, que tardà prop de cinquanta anys a recuperar el mateix nombre de veïns que tenia el 1802. I entre les conseqüències més destacades a escala social i urbanística, cal esmentar la prohibició definitiva de soterraments a les esglésies i cementeris parroquials i el naixement del cementeri de la ciutat (el vell actual), habilitat d'urgència per a donar

⁶ Encara a finals del vuit-cents es tenien molts dubtes sobre l'eficàcia dels diferents tractaments mèdics, com es pot comprovar en el llibre del metge militar Francisco GRANIZO RAMÍREZ, *La fiebre amarilla. Estudio teórico-práctico*, Imp. Lib. P. V. Sabatel, Granada, 1884, p. 201-212.

⁷ Biblioteca Pública de l'Estat d'Oriola [BPEO], Ramón ROMERO Y VELÁZQUEZ, *Memoria que sobre el contagio de la fiebre amarilla extendió y presentó a la Real Academia médico-práctica de Barcelona*, Garriga y Aguasvivas, Barcelona, 1819, p. 38-39 (Sig. SH 42-3-4).

⁸ Arxiu Històric Municipal d'Elx [AHME], *Colección de noticias antiguas y modernas pertenecientes a la villa de Elche*, ms. de 1845 (sig. b/329), vol. II, p. 44-45 (aquesta i d'altres notícies de l'esmentat dietari, les va copiar Aurelià IBARRA I MANZONI a les seues *Noticias de Elche*, vol. II, també conservades a l'AHME, sig. b/277). Cal assenyalar que ja el dia 7 d'agost es va ordenar situar un cordó sanitari al convent de Sant Josep i altres punts d'entrada a la ciutat (Capítol municipal del 7-VIII-1811).

⁹ Al naixement i primers anys d'aquest cementiri, projectat ja el 1807, dedica Gaspar JAÉN i URBAN dos apartats de la seua tesi doctoral *Formació de la moderna ciutat d'Elx: 1740-1962. Del pont i raval de Santa Teresa al Pla General d'Ordenació Urbana* (Universitat de València, 1990, 200TD05 i 200TD06, inèdita). Vegeu també Isabel CASAS MARTÍNEZ, «L'arquitectura del Cementiri Vell d'Elx», *LA REL·LA*, 22 (2009), p. 59-77.

¹⁰ «las autoridades oriolanas dan comisión al Sr. Casción para que juntamente con los médicos don Sebastián Barceló y don Vicente Espí vayan a la villa ilicitana e indiquen lo que sucede. Ya en Elche los facultativos oriolenses se reunieron con el titular de Alicante D. Tomás Lanuza, juntamente dictaminaron que no había temor de fiebre amarilla, lo único que observaron eran indicios de calentura llamada icteroides, sin otra señal que el de ictericia, en consecuencia se daba por sano el pueblo y libre de sospecha» (Juan Antonio RAMOS VIDAL, «Aproximación a la historia de la epidemia de fiebre amarilla de 1811 en Orihuela», *Boletín de información municipal*, 12, agost de 1976, p. 6-12).

cabuda als nombrosos soterraments en un lloc que, per la seua distància a la població, impedira la propagació de la malaltia.⁹

I gràcies al dietari que ara transcrivim, podem conèixer també de primera mà algunes de les impressions i vivències experimentades pels protagonistes directes que no es recullen en la documentació oficial. Per exemple, els esforços de Diego Navarro, un dels metges de la ciutat, quan el contagi només arribava a pocs casos, per a intentar impedir la celebració de la *Festa de la Mare de Déu* i evitar així la propagació de la malaltia tant entre els il·licitans com entre els nombrosos visitants de pobles de la rodalia. Malauradament, no va ser escoltat ni pel poble pla, que exigia les seues festes, ni per les autoritats, que temien la reacció violenta d'aquest. La tensió que es vivia a la ciutat pot resumir-se en les següents paraules del dietari: «También como próxima que estaba la fiesta de agosto, el pueblo quería que se celebrara la fiesta, y el médico Navarro decía que de ningún modo, que era un disparate y por este modo de producirse, el pueblo bárbaro le perseguía y le quería asesinar». Les previsions del metge s'acompliren i els forasters que havien vingut a Elx a veure el *Misteri* ja no pogueren tornar a Alacant sense passar la quarantena, perquè eren considerats com a possibles propagadors de la malaltia.

L'esmentat metge Navarro va informar davant la Junta Local de Sanitat de diversos casos de la malaltia, que va identificar de seguida com la terrible febre groga, amb la intenció que s'hi prengueren les mesures oportunes. També tres facultatius vinguts a consulta des d'Alacant, Oriola i Crevillent certificaren la malaltia, tot i que no feren públic el seu dictamen fins haver tornat a les seues ciutats d'origen per por a la gent.¹⁰ Finalment, davant del nombre de defuncions, que pujaren alarmentant a partir del 20 de l'agost, es va instal·lar un llatzeret en el Molí Nou, que posteriorment es va traslladar a la Caserna de Cavalleria, es va traure en rogativa la imatge de la Mare de Déu de l'Assumpció i es va publicar un ban que castigava amb pena de mort amagar a la Junta de Sanitat casos de contagiats i amb presó i diverses quantitats econòmiques per fugir de la ciutat o no atendre les recomanacions higièniques i sanitàries. Però el poble, que el manuscrit qualifica de «bárbaro» i «ignorante», continuava sense denunciar tots els malalts, convivint amb ells, i sense prendre unes mínimes mesures higièniques.

Finalment, l'Ajuntament, davant l'evidència, no tingué més remei que declarar per ban la malaltia, cosa que va provocar un bloqueig sanitari i l'acordonament de tots els pobles veïns. El mateix Ajuntament i les seues principals administracions, com la de moltura de grans, la de venda de l'aigua de la séquia major o la de correus, s'instal·laren fora de la ciutat. Fins i tot, algunes personalitats fugiren de la ciutat. És el cas del segon alcalde, encarregat dels suministres, que, al·legant malaltia, va presentar un certificat mèdic i se'n va anar a Santa Pola a prendre

els banys.¹¹ Cal entendre la reticència municipal de declarar l'epidèmia, ja que el bloqueig de la ciutat representava la impossibilitat d'entrar o eixir persones ni mercaderies ni aliments i, per tant, la fam i la pobresa, sobretot per a les classes més desfavorides. Així queda reflectit en un altre dietari local, l'atribuït al doctor Jaume Ceva, que se centra, fonamentalment, en el primer terç del segle XIX:

Epidemia. En diez y ocho de Agosto del año mil ochocientos once fue tal el contagio de la fiebre amarilla y los estragos producidos por el hambre al mismo tiempo, que dentro del pueblo murieron siete mil personas, y en el campo dos mil, durando esta calamidad hasta el cuatro de enero del año siguiente, en cuyo día se publicó el estado sanitario de la población y entonces se calmó la inquietud de todos los hijos de Elche.¹²

L'esmentada Mercedes Pascual, en el seu estudi sobre l'epidèmia de febre groga a Alacant el 1804 ens presenta una visió que dóna una idea prou clara de l'angoixa que patirien els il·licitans set anys després:

Es tractava d'una malaltia epidèmica poc coneguda, de naturalesa exòtica, sense tradició en l'ús de remeis professionals i eficaços, de difícil diagnòstic i pronòstic i que cursava, en el període més greu, amb uns símptomes terribles per als quals el saber popular no disposava de recursos. Aquesta situació empitjorava amb les mesures d'aïllament, seguides pels contagionistes i adoptades pel poder, que recloïen els habitants dins la ciutat mitjançant cordons sanitaris durament custodiats per tropes militars i per personal civil. Tots els qui no podien fugir-ne, i especialment els habitants més pobres, quedaven privats del jornal diari que els permetia subsistir, ja que es va suspendre l'activitat laboral i la població va ser incomunicada. La inactivitat, la misèria, el pànic produït pel contagi de persones pròximes, la impossibilitat de fugir-ne, la falta d'efectivitat dels remeis mèdics i la mateixa por d'emmalaltir i morir van ser algunes de les circumstàncies que van acompanyar la tragèdia que va portar l'epidèmia de la febre groga [...]¹³

Durant els dos mesos d'epidèmia moriren tots els metges de la ciutat i la major part dels facultatius, boticaris i sagnadors que hi vingueren, com a reforç sanitari, des de València, enviats per la Junta Superior de Sanitat. També faltaren molts dels religiosos que auxiliaven espiritualment els moribunds. Els presos, que ocuparen el lloc dels soterradors quan aquests caigueren malalts, moriren tots menys dos. Cal indicar que a l'Arxiu Històric Municipal d'Elx es conserven les actes de les reunions que la Junta Local de Sanitat va celebrar quasi diàriament a partir del 12 de l'agost de 1811, on es poden seguir detalladament els acords, les informacions i les comunicacions oficials sobre aquest aspecte. Aquesta valuosa informació mereix una detinguda anàlisi que, tanmateix, excedeix la intenció d'aquesta presentació.¹⁴

Pel que fa al nostre manuscrit, aquest indica que, donada l'elevada mortalitat, hi hagué moments en què es registraven les defuncions no-

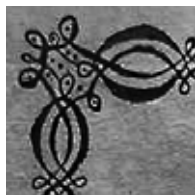

¹¹ AHME, Capítol del 21-VIII-1811. En el capítol del 4-XI-1811, s'indica que només van estar presents l'alcalde major Aznar i l'escrivà Oliver, «por estar ausentes de esta población algunos de sus capitulares y haber fallecido otros de la epidemia». De fet, en la sessió només es va donar compte de les vacants per defunció de l'advocat de la vila, macer, algtzuir, pregoner i capellà de l'oratori. Documentació sobre alguns d'aquests canvis d'ofici per causa de l'epidèmia es pot veure també en l'expedient conservat sota la signatura 38/18 de l'AHME.

¹² AHME, [Noticias de Elche], ms. atribuït al Dr. Jaume Ceva, s.d. (s. XIX), sig. b/316 i b/317.

¹³ M. PASCUAL ARTIAGA, *op. cit.*, p. 150.

¹⁴ AHME, *Juntas de Sanidad. Años 1811, 12 y 13* (sig. b/219). També es conserven les despeses diàries de l'anomenat «carro de los enfermos» entre l'1 d'octubre i el 24 de desembre de 1811: *Cuentas de la jente empleada por los señores de la Junta de Sanidad de esta villa de Elche* (sig. H/28-1).

més pel malnom dels morts, davant del desconeixement del seu nom complet i, fins i tot, per simples palots quan l'encarregat del registre no sabia llegir ni escriure. És per això que el càlcul aproximat de defuncions que dóna el document és, com hem vist, d'unes onze mil, ja que, als més de vuit mil registrats d'una manera o d'una altra, hi afegeix els morts sense inscriure o els que moriren en el camp i foren soterrats en els bancals o aquells dels quals no es pogué donar compte perquè va faltar tota la família completa.¹⁵

Finalment, una vegada acabat el contagi i la seua corresponent quarantena, es van fumigar les cases i esglésies de la ciutat amb «perfumes» àcids per a desinfectar l'ambient:

comensándose por la Parroquia de San Juan, a cuyo fin cada vecino tendrá su casa abierta, barrida y rociada con agua y vinagre, que las ropas de todas clases, especialmente las de lana, las tengan a la vista, limpia la confortaciones de la casa, sal molida y casuelas calientes, una para cada cuarto, bajo la multa de diez libras, de efectiva exaración, y sufrir cárcel por los días que la Junta tenga por conveniente [...] ¹⁶

I el diumenge 5 de gener de 1812 es va celebrar a Santa Maria un *Tedeum* com a acció de gràcies pel final de l'epidèmia:

Misa de gracias, Salve y Tedeum por hallarse en estado de salud este pueblo: En acta celebrada en 2 de enero 1812, se vio un oficio de la Junta de sanidad de Alicante y su departamento de fecha del día anterior, por el que se mandaba, que hallándose en el mejor estado de salud este pueblo por haber cumplido la cuarentena que había experimentado y executándose el expulgo y ventileo sin que ocurriese novedad alguna sospechosa, se retirase inmediatamente el cordón, quedando esta villa en libre comunicación con dicha ciudad de Alicante, si bien debía guardarse de los pueblos aquellos que infundieran algún recelo en la epidemia, acordó esta Junta publicar bando (como se hizo) haciéndose saber que para el domingo inmediato 5 de los corrientes, tendría lugar en la parroquial iglesia de Santa María una solemne misa de gracias, Salve a nuestra Patrona y Tedeum al Todopoderoso, asistiendo los cleros, comunidades y toda la corporación municipal, pasándose por el subsíndico los recados correspondientes y que en las noches de la víspera y día de la citada función de iglesia, hubiese iluminación general con bolteo de campanas en ambas noches de ocho a nueve de ellas, todo en honor y justo regosijo de hallarse esta villa por la misericordia de Dios libre enteramente de la calamidad del contagio.¹⁷

La majoria dels autors que han tractat sobre aquesta epidèmia es basen en alguna de les còpies del dietari anònim objecte de la nostra presentació. De fet, Vicente Gozálviz, en el seu estudi sobre la ciutat d'Elx, en l'apartat dedicat a analitzar l'evolució demogràfica, copia el calendari de defuncions de la malaltia obtingut d'un «pequeño diario que da cuenta de la epidemia, escrito por un clérigo» i que es conser-

¹⁵ Pere IBARRA RUIZ, *Historia de Elche* (Alacant, 1895), ed. facsímil, M. Pastor, Elx, 1982, p. 277-280.

¹⁶ AHME, *Juntas de Sanidad...*, acta del 18-XI-1811, s.f. Sobre la utilització de vapors químics per a desinfectar les cases de la població que havien patit l'epidèmia, veg. Juan Manuel DE AREJULA, *Breve descripción de la fiebre amarilla padecida en Cádiz y pueblos comarcanos en 1800, en Medinasidonia en 1801, en Málaga en 1803 y en esta misma plaza y varias otras del Reyno en 1804*, Imp. Real, Madrid, 1806, p. 404-418 (BPEO, sig. SH 13-2-3). Veg. també les interessants reflexions de Vicent F. SOLER SELVA, «2011, la química de la medicina», *Información*, 11-III-2011, p. 20.

¹⁷ AHME, *Colección...*, vol. II, p. 47-48. La notícia ha estat extreta de l'acta del 2-I-1812 de les *Juntas de Sanidad...* Com podem veure en la transcripció final, el dietari que presentem dóna erròniament el 14 de gener com el dia del *Tedeum*.

vava a l'Arxiu Municipal d'Elx, quan aquest encara estava a l'edifici de l'Ajuntament, a la sala 1, armari 6, lligall C, núm. 1.¹⁸ Per la seua banda, Alejandro Ramos Folqués, que incorpora un extens resum del dietari en la seua *Historia de Elche*, afirma que és obra del prevere José García, sense aportar-hi més dades i sense que hàgem pogut identificar aquest autor ni trobar-ne la referència original.¹⁹ També dóna el mateix nom d'autor el metge il·licità Juan Ródenas Cerdá, el qual, pel que fa a l'epidèmia de 1811, segueix fonamentalment les històries d'Elx de Pere Ibarra i d'Alejandro Ramos, tot i que inclou també referències als capítols municipals.²⁰

Actualment, a l'Arxiu Històric Municipal es conserven dues còpies del dietari de 1811, però en cap d'aquestes s'esmenta el nom de l'autor. Una es titula *Relación de la epidemia fiebre amarilla en Elche en 1811*, de deu fulls en quart, i es localitza a l'actual signatura 225/1, encara que du el segell de propietat de la col·lecció documental de Pere Ibarra, amb la signatura original de lligall Z³³, núm. xxxiv. D'altra banda, l'esmentat Pere Ibarra va realitzar una còpia parcial del dietari, tot i que per les petites diferències textuais observades, creiem que no prengué com a model el text anteriorment esmentat sinó el transcrit per nosaltres o, en tot cas, un altre d'intermedi. La còpia d'Ibarra, també de deu fulls en quart, du per títol *Diario y noticias de la fiebre amarilla que padeció esta población en el año 1811, tomada a la letra por P. I. R. Elche 6 mayo 1895* (Sig. H/179-1, *olim* lligall W²⁰, núm. cxxi). A banda de les esmentades diferències que afecten fonamentalment qüestions ortogràfiques o l'ordre d'algunes paraules, Ibarra deixà de copiar la relació nominal de difunts per no considerar-la necessària com explica en una nota a peu de pàgina.

Per la nostra part, hem transcrit una tercera còpia del dietari, molt semblant, com indicàvem, a l'aportada per Ibarra, amb l'excepció de l'esmentada relació nominal. Està inclosa en un manuscrit anònim del segle XIX, titulat *Colección de noticias antiguas y modernas pertenecientes a la ciudad de Elche*, que hem adquirit recentment en una llibreria de vell i que per una anotació inicial sabem que va pertànyer a Rafael Canales, d'Elx. Aquest manuscrit, un volum en quart de 242 pàgines, que cal considerar posterior a 1871 per la referència al títol de ciutat que acompanya el nom d'Elx, reproduïx parcialment el primer volum de l'esmentada *Colección de noticias...* de 1845 i afegeix, en una mena d'apèndix final, el dietari de l'epidèmia de 1811, així com una col·lecció de referències a la construcció de Santa Maria que tampoc s'inclouen en el manuscrit model. Per la nostra banda, transcrivim en l'apèndix documental el dietari de 1811 respectant l'original, tot i que amb les regularitzacions habituals, i afegim, mitjançant notes a peu de pàgina, les seues diferències més significatives respecte a les altres dues versions conservades en l'arxiu il·licità.

¹⁸ V. GOZÁLVEZ PÉREZ, *op. cit.*, p. 209-210.

¹⁹ Alejandro RAMOS FOLQUÉS, *Historia de Elche*, Picher, Elx, 1987², p. 216-219.

²⁰ Juan RÓDENAS CERDÁ, *Las epidemias pestilenciales en Elche a través de su Historia*, Ajuntament d'Elx, col. «Temes d'Elx», Elx, 2001, p. 47-56.

Finalment, cal indicar que el 1911, en complir-se cent anys de l'epidèmia, l'esmentat Pere Ibarra ja li va dedicar un record. Ho féu mitjançant la publicació d'una sèrie de quatre articles en el periòdic local *La Semana* titulats «Elche en la epidemia de 1811». Enceta el seu relat històric fent referència al moment que es vivia a Elx amb ocasió dels preparatius per a la supressió dels senyorijs jurisdiccional, però també a la seua gravíssima crisi econòmica com a conseqüència de les importants despeses que havien de fer els il·licitans per a sostenir les tropes que estaven fixes en la vila o que hi passaven dins de la guerra contra el francès; crisi que a partir d'agost del 1811 es va agreujar encara més per les baixes ocasionades per l'epidèmia i les importants quantitats pagades pel municipi per a fer front al contagi. Ibarra descriu el desenvolupament de l'epidèmia mitjançant el dietari que aportem, recreant literàriament les seues paraules i entrellaçant-les amb altres referències i documents, com ara els rebuts de queviures del llatzeret, els jornals dels soterradors o d'altres. També aporta pinzellades molt vives que ens fan veure i sentir la magnitud de la tragèdia:

La epidemia tomó un incremento tal a últimos de setiembre que no bastaban tres carros para trasladar difuntos. Se registran escenas verdaderamente horripilantes: no podemos relatarlas. El caos y la confusión reinan ya de estas fechas para en adelante. Una silla colocada a la puerta de las casas indicaba la presencia de un enfermo que demandaba asistencia facultativa; un trapo negro colgado era señal de que los conductores del fúnebre cortejo debían entrar a recoger alguna víctima. Todo el pueblo era un inmenso lazareto. Se guisaba y se dormía en medio de la calle. Grandes hogueras encendidas donde bien parecía. Las casas cuyos vecinos habían fallecido eran convertidas en asilos de gente advenediza y pobre. A estos se les socorría con viandas confeccionadas en el hospital de la Corredera.²¹

Finalment, reproduïx un document sobre els comptes municipals de dipositaria referits a l'epidèmia i conclou amb una proposta de commemoració del primer centenari: una cerimònia fúnebre en record de tots els difunts de la febre groga:

Tal es a grandes rasgos una breve noticia de la famosa epidemia que padeció esta población en 1811. Al dedicar un sentido recuerdo a sus víctimas, cien años ha inmoladas por la Parca fiera, desde las columnas de este semanario, quisiera llevar al corazón de todos mis paisanos una nota de ostensible simpatía hacia aquellos ilustres muertos, en la más negra de las circunstancias, muchos de los cuales, sus restos, yacen olvidados por las extensas soledades de nuestro campo, dedicándoles, al menos un Requiescat que ejemplarice por su intención y virtud. El acto debería tomar un carácter oficial. Las campanas de las parroquias y conventos de la ciudad, uniendo su armónico son al sentimiento popular, harían lo demás. Tengo el honor de proponerlo a nuestras autoridades.²²

²¹ P. IBARRA I RUIZ, «Elche en la epidemia de 1811», *La Semana*, 27-VIII i 3, 10 i 17-IX-1911.

²² *Ibidem*.

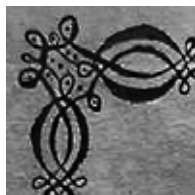

Com hem vist, l'experiència de l'epidèmia de febre groga va ser terrible. Tot i que en anys posteriors es donaren altres contagis col·lectius, com els del còlera morbo del segle XIX o el de grip de 1918, que feren retardar en diverses ocasions la celebració de la *Festa d'agost*, cap d'aquests tingué les extraordinàries dimensions del de 1811. Encara dos-cents anys després les recordem amb una inscripció en la porta d'entrada del Cementeri Vell i també amb un monument inaugurat enguany gràcies a la iniciativa privada i dedicat als metges que assistiren els il·licitans en aquells angoixosos mesos amb el sacrifici de la seua pròpia vida.

BIBLIOGRAFIA

- ANDREU SÁNCHEZ, Jesús, «El final de l'Antic Règim», en ORS, Miguel (coord.), *Elx, una mirada històrica*, Ajuntament d'Elx, Elx, 2006, p. 229-255.
- CASAS MARTÍNEZ, Isabel, «L'arquitectura del Cementiri Vell d'Elx», *LA REL·LA*, 22 (2009), p. 59-77.
- DE AREJULA, Juan Manuel, *Breve descripción de la fiebre amarilla padecida en Cádiz y pueblos comarcanos en 1800, en Medinasidonia en 1801, en Málaga en 1803 y en esta misma plaza y varias otras del Reyno en 1804*, Imp. Real, Madrid, 1806.
- GASPAR GARCÍA, M. Dolores, «La epidemia de fiebre amarilla que asoló Barcelona en 1821, a través del contenido del manuscrito 156 de la Biblioteca Universitaria de Barcelona», *Gimbernat*, 18 (1992), p. 65-72.
- GOZÁLVEZ PÉREZ, Vicente, *La ciudad de Elche*, Universitat de València, València, 1976.
- GRANIZO RAMÍREZ, FRANCISCO, *La fiebre amarilla. Estudio teórico-práctico*, Imp. Lib. P. V. Sabatel, Granada, 1884.
- IBARRA RUIZ, Pere, *Historia de Elche*, Alacant, 1895 (ed. Facsímil: M. Pastor, Elx, 1982).
- «Elche en la epidemia de 1811», *La Semana*, 27-VIII i 3, 10 i 17-IX-1911.
- JAÉN I URBAN, Gaspar, *Formació de la moderna ciutat d'Elx: 1740-1962. Del pont i raval de Santa Teresa al Pla General d'Ordenació Urbana*, Universitat de València, 1990, tesi doctoral inèdita.
- LÓPEZ GÓMEZ, José Manuel, «Noticias y medidas adoptadas en Extremadura frente a la epidemia de peste de Mallorca de 1820 y a la de fiebre amarilla de Barcelona de 1821», *Gimbernat*, 10 (1988), p. 205-216.
- PASCUAL ARTIAGA, Mercedes, *Fam, malaltia i mort: Alacant i la febre groga de l'any 1804*, La Xara, Simat de la Valldigna, 2000.
- RAMOS FOLQUÉS, Alejandro, *Historia de Elche*, Picher, Elx, 1987².
- RAMOS VIDAL, Juan Antonio, «Aproximación a la historia de la epidemia de fiebre amarilla de 1811 en Orihuela», *Boletín de información municipal*, 12 (agost de 1976), p. 6-12.
- RÓDENAS CERDÁ, Juan, *Las epidemias pestilenciales en Elche a través de su Historia*, Ajuntament d'Elx, col. «Temas d'Elx», Elx, 2001.

ROMERO Y VELÁZQUEZ, Ramón, *Memoria que sobre el contagio de la fiebre amarilla extendió y presentó a la Real Academia médico-práctica de Barcelona*, Garriga y Aguasvivas, Barcelona, 1819.

SEGUÍ MARCO, G., «La epidemia de fiebre amarilla de 1870 en Alicante», *Anales de la Universidad de Alicante. Historia contemporánea*, 2 (1983), p. 109-134.

SERRANO I JAÉN, Joaquim, «L'avancç de la modernitat observada des d'Elx. Els canvis de la societat local en temps de l'absolutisme monàrquic (1521-1837)», en ORS, Miguel (coord.), *Elx, una mirada històrica*, Ajuntament d'Elx, Elx, 2006, p. 195-227.

SOLER SELVA, Vicent F., «2011, la química de la medicina», *Información*, 11-III-2011, p. 20.

APÈNDIX DOCUMENTAL

«Diario y noticias de la fiebre amarilla que padeció esta villa de Elche en el año 1811» (Biblioteca de l'autor, *Colección de noticias antiguas y modernas pertenecientes a la ciudad de Elche*, ms. anònim, post. 1871, p. 202-217).

Agosto de 1811

Día [1º]. En este día se presentó en esta villa un cuadro de Regimiento²³ de Catalanes, que se componía de oficiales, sargentos y cabos procedentes de Cartagena, los que habiéndose presentado en Alicante no los quiso recibir y dar entrada el gobernador militar, por venir de aquella ciudad que estaba contagiada de la fiebre amarilla. Regresaron a esta villa de Elche, y oponiéndose algunos señores del Ayuntamiento a su entrada,²⁴ y más que todos el doctor don Vicente Mira como aposentador, en aquella razón²⁵ y porque en ningún pueblo los habían querido recibir; los señores oficiales con buenas razones y negando todo cuanto se les oponía, lograron engañar al señor alcalde mayor que lo era don Victoriano Aznar y este buen hombre les mandó alojar, que fue la perdición de todo el pueblo. A los tres días cayó enfermo un oficial y un soldado, el primero murió en la casa de su alojamiento que lo era en la de la viuda de Jaime Vicente, bar[r]io de Saravia, calle del Remedio; y el segundo, que lo es el soldado, murió en el hospital de esta villa. A continuación cayeron enfermos en ambas casas, y llamaron al facultativo doctor don Diego Navarro el que habiéndose visto y observado la enfermedad y los parientes,²⁶ convocó a Junta de sanidad y manifestó a ésta que la enfermedad que adolecían los enfermos de tales casas lo era de la fiebre amarilla y de la refinada. Mas oído por la Junta el dictamen de dicho médico, fue despreciado por toda la Junta y muy particularmente por el señor alcalde mayor y don Tomás Aracil, abogado y síndico del ilustre Ayuntamiento. También como próxima que estaba la fiesta de agosto,²⁷ el pueblo quería que se celebrara la fiesta y el médico Navarro decía que de ningún modo, que era un disparate y por este modo de producirse, el pueblo bárbaro le perseguía y le quería asesinar.

Sin embargo, al momento pusieron guardias en todas las entradas del pueblo por el contagio de Cartagena y contra la opinión del médico Navarro se mandó celebrar la fiesta de la Asunción en los días 14 y 15 de agosto, y ¿qué

²³ Ms. 225/1 i ms. H/179-1 (AHME): un Regimiento.

²⁴ Ms. 225/1: oponiéndose a su entrada algunos señores del Ayuntamiento.

²⁵ Ms. 225/1: sazón.

²⁶ Ms. H/179-1: pacientes.

²⁷ Ms. 225/1: También como estaba próxima la función de agosto.

sucedió? Que concluida la función ya no dejaban entrar en Alicante a los que habían venido a verla hasta que hicieron²⁸ la cuarentena de ley. En el mismo día 16, dio parte el médico Navarro a la Junta de habérsele presentado 13 enfermos de la fiebre amarilla. En aquella noche hubo junta de sanidad y determinaron poner guardias en todas las casas de dichos enfermos, mas como eran gente menesterosa, comían en las mismas casas de los enfermos y se contagiaron algunos.

El día 18 vinieron en comisión de Alicante el médico Lanuza, de Orihuela el médico Espí y de Crevillente el médico don Joaquín Boix. Visitaron e inspeccionaron todos los enfermos y conformados con el parecer del médico Navarro, secretamente declararon la fiebre amarilla a la Junta;²⁹ mas como temían al pueblo, para el público dijeron que no era cosa grave, y se empeñaron en tocar las campanas, pero a penas llegaron los comisionados cada uno a su pueblo al momento declararon la fiebre amarilla.³⁰

El día 21 de agosto murieron 6 personas; el día 22, 10; el 23, 9; el 24, 9; el 25, 10, pero muchos enfermos. El día 26 dieron parte los facultativos de 50 enfermos. En este estado dispuso la Junta de sanidad formalizar un lazareto, como en efecto se hizo, en un bancal del Molino Nuevo, aunque a disgusto del pueblo. Se erigió en dicho lazareto una ermita de madera bien adornada en la que se colocó el Señor y el santo óleo y formaron muchas casas de madera para los enfermos, cuatro para un facultativo, médico, otro cirujano y dos barberos, otras dos para los dos sacerdotes asistentes por orden del señor obispo, empezando por los religiosos más modernos. Todo esto así arreglado empezaron a llevarse al lazareto a los pobres necesitados, pues los que podían quedaban en sus propias casas.

En esta ocasión se divulgó por el pueblo que don Ramón Miralles daba la carne para los pucheros de los pobres del lazareto y con esta novedad acudían muchos a su casa, y viendo que era falso empezaron a murmurar tratándole de traidor; y que lo hacía por sus fines particulares.³¹ El día 27 se observó alguna conmoción entre las gentes e injuriando al médico Navarro con palabras y amenazas y diciéndole que no quería mas que la perdición de los pobres, y de parte del pueblo estaba don José Perpiñán de Cano.³²

El día 28 hubo 27 óleos y 22 muertos.³³ En dicho día tuvo cabildo extraordinario el Ayuntamiento y decretó hacer una procesión de rogativa sacando la santa imagen de Nuestra Señora de la Asunción en la mañana siguiente, día 29, se efectuó a las siete de la mañana a la que asistieron las tres parroquias, las dos comunidades, los oficios, el ilustre Ayuntamiento y un inmenso gentío de todas clases. No se oían las letanías y motetes devotos que se cantaban por los muchos lloros de las gentes. Se dio la vuelta general³⁴ y fue la procesión más devota que se ha visto ni se verá. El día siguiente se publicó un bando por la Junta de sanidad en muchos puntos de la población con los capítulos siguientes:³⁵

Primero: Pena de la vida el que ocultase un enfermo y no diera parte a la Sanidad.

2º: Pena de confiscación de bienes a todos los vendedores de cualquier clase que fuere que abandonase el pueblo.

3º: Pena de 40 reales y un mes de cárcel a los que echen aguas sucias y

²⁸ Ms. 225/1 i ms. H/179-1: hiciesen.

²⁹ Ms. 225/1: secretamente a la Junta declararon la fiebre amarilla.

³⁰ Ms. 225/1 i ms. H/179-1: declararon la epidemia.

³¹ Sobre aquest aspecte, recull l'acta del capítol il·licità del 22-viii-1811 (AHME) que Ramón Miralles, vocal de la Junta Superior del Regne de València, va oferir a l'Ajuntament les seues existències de forment, oli, civada, vi i altres comestibles, al preu corrent, per a aliment dels il·licitans, també dotze racions de carn per a dotze malalts que regalava cada dia i, fins i tot, les seues rendes «para el alivio de un pueblo affixido, que a pesar de mis deméritos, me ha ensalzado en el honor que me distingue».

³² Ms. H/179-1: y Cano.

³³ Ms. 225/1: y muertos veinte y dos.

³⁴ Ms. 225/1: junta general.

³⁵ Ms. H/179-1 presenta una nota marginal a llapis que diu: 30 de agosto para a Ø de Torres.

corrompidas en las calles, como también los que saquen estiércol.

4º: 20 reales de multa a los que no barran las calles todos los días³⁶ y las rociaran³⁷ por mañana y tarde.

Todas las multas deberán³⁸ invertirse en gastos de la sanidad.

En este día 30 no murieron mas que 12, pero las bárbaras gentes aún seguían ocultando los enfermos. Ya estaba ordenado el lazareto y había³⁹ cuatro o cinco días que los enfermos pobres los trasladaban allí. En la noche del 30 de agosto llegaron de comisión los dos médicos de Valencia mandados por el señor capitán general, se hospedaron en la Torre del Llano⁴⁰ y fue a cumplimentarles el Ayuntamiento. En aquella misma noche y punto tuvieron una junta con los médicos de esta villa y vocales de la Junta de sanidad, fue presidida por el señor alcalde mayor y también asistieron los caballeros síndicos del Ayuntamiento. Al día siguiente visitaron el lazareto y enfermos del pueblo y declararon la epidemia y acto continuo se volvieron a Valencia con el mismo coche que vinieron, y el pueblo soez la⁴¹ quería apedrear. Para acallar al pueblo determinaron la suspensión del pueblo y sí tapiaron la boca calle del barrio de Saravia.⁴² También algunos que estaban en cuarentena los mandaron a sus casas. Mas viendo que la enfermedad se propagaba como relámpago⁴³ por todo el pueblo, tuvo el Ayuntamiento que declarar por bando la epidemia, y entonces todos los pueblos nos acordonaron y siguieron otra vez los enfermos tanto en las casas como en el lazareto donde se llevaron los pobres que no tenían subsistencia y aseguída sigue la lista de los que iban muriendo en el pueblo y lazareto.

Se advierte que en el día 10 de septiembre se trasladaron el a[l]barán de molienda en el molino de Traspalacio. La troneta del agua en el huerto de don Claudio Perpiñán y la administración de correos, en una de las casas del campo del camino de Orihuela; sigue el número de muertos diarios en el pueblo y lazareto.

Pueblo		Lazareto	
Setiembre		Setiembre	
6	12	6	“
7	14	7	“
8	25	8	11
9	30	9	10
10	36	10	12
11	32	11	10
12	39	12	16 ⁴⁴
13	50	13	6
14	56	14	7
15	46	15	6
16	62	16	14
17	76	17	4
18	72	18	12
19	100	19	13
<hr/> 650		<hr/> 117	

En este día finalizaron los muertos del lazareto porque los convalecientes

³⁶ Ms. 225/1: multa a los que no barrieren todos los días las calles.

³⁷ Ms. H/179-1: rociasen.

³⁸ Ms. 225/1: debían.

³⁹ Ms. H/179-1: hacía.

⁴⁰ Ms. 225/1: se hospedaron en el Llano en las habitaciones de la Torre.

⁴¹ Ms. 225/1: lo. Ms. H/179-1: les.

⁴² Ms. 225/1: determinaron la suspensión del lazareto y se tapiaron con tablas las bocas calles del Barrio de Sarabia. Ms. H/179-1: determinaron la suspensión del lazareto [ratllat: pueblo] y se tapiaron [afegit: con tablas] las boca calles del Barrio de Saravia.

⁴³ Ms. H/179-1: un relámpago.

⁴⁴ Ms. 225/1 i ms. H/179-1: 12. Amb aquesta xifra i no amb 16 quadra bé la suma total de 117.

⁴⁵ Ms. 225/1 i ms. H/179-1: Montanero.

se fueron a sus casas y los enfermos que quedaban se trasladaron al Cuartel de Caballería, donde llevaban luego a los enfermos pobres. Allí se dispuso un oratorio muy decente donde todos los días se celebraba misa a los enfermos convalcientes y se administraba el Señor y la extremaunción a los demás. Al mismo tiempo se abrieron zanjas en el sitio que hoy es cementerio y enterraban en ellas y en las del Molino Nuevo al lado del primer cementerio. Después de la traslación al cuartel se deshicieron las casitas y ermita del primero. Durante éste murieron en él dos médicos, tres barberos, un boticario y dos religiosos asistentes. Últimamente se compraron 18 tahúllas, se hizo cerca al actual cementerio y fue bendecido por el doctor don Domingo Herrero, vicario foráneo y cura de San Juan.

En este día 19 se trasladó el Ayuntamiento en el hospicio de San Antón, y en el pueblo quedó un alcalde pedáneo llamado Gaspar Soler, que vivía en la plazuela de la Calahorra y una Junta auxiliar de los sugetos siguientes: el doctor don Domingo Herrero, José García Montana⁴⁵ y Antonio Sempere de Ferrer. Siguen los muertos según el parte diario que se daba a Junta, pues así estaba prevenido por el Ayuntamiento⁴⁶ porque diariamente se daba lista de los muertos al corporal⁴⁷ de los sepultureros, porque iban tres carros acarreando muertos.⁴⁸

Setiembre pueblo		En el cuartel	
Suma anterior: 650		Suma anterior: 117	
20	124	20	34
21	102	21	36
22	128	22	30
23	105	23	31
24	107	24	35
25	205	25	10
26	207	26	37
27	206	27	33
28	300		
29	420		363
30	208	Desde aquí concluyeron los enfermos del hospital cuando ya estaban todos ⁴⁹ en sus casas y se les alimentaba por cuenta del hospital.	
1º octubre	202		
<hr/> 3155			

En este día vinieron de Valencia seis médicos⁵¹ porque habían fallecido todos los de esta villa y entre ellos un boticario y un sangrador.

En el cuartel, suma anterior 363

En el pueblo, *id.* *id.* 3155

Día		1º noviembre:	
3	180	2	4
4	148	3	2
5	52	4	3
6	141	5	2
7	137	6	3
8	129	7	4
9	124		

⁴⁶ Ms. 225/1: muy ilustre Ayuntamiento.

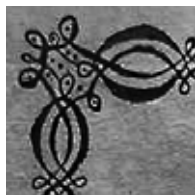
⁴⁷ Ms. 225/1 i ms. H/179-1: caporal.

⁴⁸ Ms. 225/1 afegeix: Sigue el número de muertos.

⁴⁹ Ms. H/179-1: enfermos del cuartel y ya estaban todos.

⁵⁰ Ms. 225/1 i ms. H/179-1 : 191.

⁵¹ Ms. 225/1: En esta fecha vinieron de Valencia seis facultativos.

10	140	8	2
11	139	9	2
12	121	10	4
13	117	11	8
14	119	12	11
15	120	13	5
16	118	14	8
17	119	15	3
18	124	16	2
19	10	17	3
20	13	18	3
21	11	19	1 ⁵²
22	25	20	3 ⁵³
23	14	21	” ⁵⁴
24	9 ⁵⁵	22	”
25	7	23	”
26	6	24	”
27	4	25	”
28	10	26	”
29	8	27	”
30	4		
31	2		

5739⁵⁶

⁵² Ms. 225/1: 2.

⁵³ Ms. 225/1: 1.

⁵⁴ Ms. 225/1: 3.

⁵⁵ Ms. 225/1: 3.

⁵⁶ Ms. H/179-1: 5747.

⁵⁷ Ms. 225/1 i ms. H/179-1: la.

⁵⁸ Ms. 225/1 i ms. H/179-1: que por.

⁵⁹ Ms. 225/1 i ms. H/179-1: habían.

⁶⁰ Ms. 225/1: y de 38 que salieron sólo quedaron dos. Ms. H/179-1: y de 38 sólo quedaron 2.

⁶¹ Ms H/179-1: 5747.

⁶² Ms. H/179-1. En aquest punt presenta un resum numèric dels difunts en substitució dels llistats següents: (1) Sacerdotes difuntos, 16. Sacristanes y campaneros, 6. Religiosos de San José, 14. Comunidad de la Merced, 3. Monjas, 5. Señores del Ayuntamiento, 5. Alguaciles, 8. Facultativos, 14. Caballeros y abogados, 12. Y hasta 190, en otros registros, 190. Suma 6020. I en nota a peu de pàgina: (1) Estan indicados nominalmente, pero que suprimo por innecesario.

⁶³ Ms. 225/1: Sánchez.

En lo sucesivo ya no murieron más de la fiebre amarilla y sólo observaron los médicos enfermedades estacionales, pero sin morir ninguno. El día 28 se dio parte a la Junta superior del Reino de no ocurrir novedad alguna; y bajó orden de poner al pueblo en cuarentena lo⁵⁷ que empezó día 1º de diciembre y concluyó el 12 de enero de 1812. Seis días antes de concluir la cuarentena se mandó por⁵⁸ la tarde, noche y mañana paseasen el pueblo todos los ganados del término. También por orden de la Junta superior bajaron de Valencia fumigadores e hicieron perfumes en todas las casas de Elche y en las iglesias, uno por mañana y otro por tarde. El día 14 ya hubiese⁵⁹ regresado a sus casas los que salieron al campo y se cantó en Santa María un solemne *Tedeum* que no se podía oír de tantos llores y vivas a la Virgen Santísima.

Para enterradores en todos los tiempos de la epidemia salieron todos los presos de la cárcel y de 38 solo quedaron diez.⁶⁰

Los primeros facultativos que vinieron de Valencia murieron todos; y luego la Junta superior volvió a mandar ocho y de estos sólo quedaron Ybáñez, Pujol y Capa.

Suma anterior de muertos 5739⁶¹

Sacerdotes difuntos:⁶²

Don Paulino Cortés, cura del Salvador

Don Ginés Vicente, *id.* de Santa María

Doctor Aznar, residente de Santa María

Don Ramón Agulló, *id.*

Doctor Conrado, *id.*

Doctor Granés, *id.*

Mosén Carlos Guillén, *id.*
Mosén Beltrán, residente del Salvador
Don Mariano Sanz,⁶³ *id.*
Don Diego Cano, *id.*
Don Blas González,⁶⁴ *id.*
Don Carlos García,⁶⁵ *id.*
Don José Sempere, catedrático en San Miguel
Los dos vicarios de San Juan
Uno del Salvador
    Sacristanes y campaneros:
Gregorio Pomares, de Santa María
José Pomares, *id.*
Juan Pomares, *id.*
Felipe Botí, del Salvador
Martín Alicent, *id.*
Vicente
16 manchados de Santa María⁶⁶
    Religiosos de San José:
El Presidente
P. Salvador Llofriú
P. Gregorio
P. Miguel Sempere
P. Francisco Caracena
P. Carlos
P. Perco⁶⁷
P. Manuel Coves
P. Micó, misionero
P. Conventual
El portero
El mulero
El refitolero y cocinero
    Comunidad de la Merced:
P. Maestro Viudes
P. Mirambel
Fray Felipe
    Monjas:
Sor María Concepción Ganga
Sor Bernarda
Dos de obediencia
Padre confesor
    Señores del Ayuntamiento
Don Antonio Valero, alcalde 2º
Don Francisco Antonio Esclapez, regidor 2º
Don Fulano Martínez, [regidor] 4º
Don Tomás Aracil, síndico
Simión Oliver, secretario
    Alguaciles
Juan Román, mayor

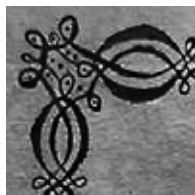

⁶⁴ Ms. 225/1: González.

⁶⁵ Ms. 225/1: Gracia.

⁶⁶ Ms. 225/1: Vicente Picó, manchador de Santa María.

⁶⁷ Ms. 225/1: Pérez.

Cinco alguaciles
Francisco Plaza, pregonero
El Negrillo

Facultativos

Don Antonio Bru
Don Diego Navarro
Don Jose Alamo⁶⁸
Don Francisco Ripoll
Don Francisco Ferreran⁶⁹
Don Juan Sánchez
Don Diego Mirasol
Don José Soriano, boticario
Don José García, *id.*

Cinco sangradores

Caballeros y abogados

Don Francisco Vidal
Don Antonio Llanos
Don Manuel Llanos
Don Cleto Martín⁷⁰ Cortés
Don Joaquín Cortés
Don Pedro Ayres⁷¹
Don Gaspar Esclapez
Doctor Sansano
Don Nicolás Sanz⁷²
Don Francisco Linares
Don administrador de correos
id. del duque

Nombres particulares de conocidos, cuyo registro se llevaba separado de los demás:

Salvador Agulló, labrador
Antonio Agulló, *id.*
Salvador Amorós, carretero
Miguel Serra, alpargatero
Miguel Chorro, confitero
Pascual Sánchez, labrador
José Javaloyes, tratante
José Pérez, labrador
Ramón Rizo, jabonero
Joaquín Martínez, labrador
Ginés Bernad, *id.*
José Bernado, *id.*⁷³
Pedro Valero, *id.*
Manuel Llofríu de Román⁷⁴
José Martínez, el Cagón
Su hijo Joaquín
Narciso Sánchez, labrador
Gaspar Canals
Esteban Canals

⁶⁸ Ms. 225/1: Josef Alonso.

⁶⁹ Ms. 225/1: Ferrerons.

⁷⁰ Ms. 225/1: Martínez.

⁷¹ Ms. 225/1: Aynes.

⁷² Ms. 225/1: Sánchez.

⁷³ Ms. 225/1: José Bernardo, *id.*
Afegeix de nou: Ginés Bernad, *id.*

⁷⁴ Ms. 225/1 afegeix a continuació: Cayetano Mateu, labrador.

Pascual Fuentes, carpintero
 Blas Blasco, *id.*
 Tomás Blasco, *id.*
 Pascual Bru, soltero
 Antonio Bru, hermano
 Blas González, el Reyet
 Manuel Soler, comerciante
 José Niñoles
 Pedro Tomás⁷⁵
 Don José Bernabeu y Gómez
 Jerónimo Mollá
 Ambrosio Braceli
 El de la aduana⁷⁶
 Isidro Braceli⁷⁷
 José Ramón Gil, mayorazgo
 Don Tomás Agulló⁷⁸
 Pedro Laiglesia, el Garrud
 Vicente Valero⁷⁹
 Francisco Pascual, labrador⁸⁰
 Vicente Ceva, sastre
 Jerónimo Ceva, *id.*
 Ramón Chorro, confitero
 Rafael Fuentes, carpintero
 José Navarro, arquitecto
 José Antón, maestro escuela
 Antonio Fontes
 Matías Molas⁸¹
 Francisco Beltrán
 José Blasco, labrador
 Don Pascual Alamo,⁸² maestro de latinidad
 Bautista Laiglesia, carpintero
 Jaime Agulló, labrador
 Manuel Vicente, labrador
 Miguel Bernabeu,⁸³ tratante
 Ygnacio Llebrés⁸⁴
 José Romero, chocolatero
 Francisco Llofriú, confitero

130 que no sabiendo los nombres cuando cuenta sentaban por su apodo.⁸⁵
 Desde⁸⁶ el día 23 de setiembre hasta el 6 de octubre cayó malo el que llevaba el registro; se nombraron dos, mas, el uno no⁸⁷ sabía escribir y en las horas que éste estaba sólo hacía rayas para saber el número de difuntos, los que no estaban⁸⁸ incluidos en las anotaciones anteriores y entre mujeres, hombres y moros⁸⁹ de 15 a 20, y en los catorce días ascienden a 20.⁹⁰ Por declaraciones y comparencias se sabe que en todo el campo y enterrados en los bancales, lo son

	113
Suma anterior:	8033
	<hr/>
Total de muertos:	8146 ⁹¹

⁷⁵ Ms. 225/1: corredor de aceite.

⁷⁶ Ms. 225/1: Ambrosio Braceli, el de la aduana.

⁷⁷ Ms. 225/1: Isidoro Braceli, cartero.

⁷⁸ Ms. 225/1: capitán de guerrilla.

⁷⁹ Ms. 225/1: alias Maginardo.

⁸⁰ Ms. 225/1 afegeix: Baltasar Díez, labrador.

⁸¹ Ms. 225/1: Moles.

⁸² Ms. 225/1: Alonso.

⁸³ Ms. 225/1: y Llo[trencat]

⁸⁴ Ms. 225/1: agrimensor.

⁸⁵ Ms. 225/1: cuando daban cuenta los sentaban por su apodo.

⁸⁶ Ms. H/179-1 a partir d'aquí, torna a copiar.

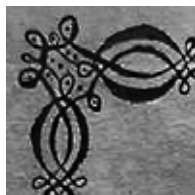
⁸⁷ Ms. 225/1 elimina la paraula *no*.

⁸⁸ Ms. 225/1 i ms. H/179-1: están.

⁸⁹ Ms. 225/1: mozos.

⁹⁰ Ms. 225/1 i ms. H/179-1: 2023.

⁹¹ Ms. H/179-1: 8156.

Son muchísimos los que perecieron en esta terrible epidemia que con motivo de la confusión y de que eran invadidos por la fiebre los que estaban encargados de los registros, notas y apuntaciones no se saben más⁹² nombres ni apodos y muchas familias perecieron todas⁹³ sin quedar quien diese razón. Mas⁹⁴ la opinión de todas las personas de algún viso que quedaron y el parecer de los facultativos que dieron a la superioridad ascienden a cerca de 11.000 almas las que fallecieron.

Gracias a Dios, que se pudo llevar este pequeño diario.

⁹² Ms. 225/1: sus.

⁹³ Ms. 225/1 i ms. H/179-1: todos.

⁹⁴ Ms. 225/1: Mas según.